

गणपत्य संप्रदाय र चौभारका जलविनायक

-सरस्वती सिंह

सनातन हिन्दू धर्ममा गणेशलाई पांचायन गणका एक महत्त्वपूर्ण देवता मानिन्छ। हिन्दू धर्ममा मात्र नभइ गणेशको आराधना बौद्ध र जैनहरूले पनि गरेको पाइन्छ। नेपालको सीमा पार गरेर भारत, चीन, बर्मा, जापान, तुर्किस्तान, तिब्बत, मंगोलिया, थाइल्याण्ड, कम्पुचिया, जाभा, सुमात्रा, बोर्नियो, अमेरिका, मोरक्को आदि देशहरूसम्म यिनको पूजा, आराधना तथा महिमा फैलिएको पाइन्छ। १ ऋग्वेदमा ब्रह्मणस्पति नामबाट सम्बोधित भएका देवता र पुराणमा उल्लेखित गणेशको विशेषतामा सामाञ्जस्यता देखिएको हुनाले गणेशको प्राचीनतालाई ऋग्वेदसम्म पुऱ्याउन सकिन्छ। २ तापनि गणेशको प्रष्ट उल्लेख पुराण कालदेखि मात्र पाइने हुनाले यिनलाई पौराणिक कालको देवताको रूपमा पनि मानिन्छ। पुराणहरू मध्ये गणेश पुराण, ब्रह्मवैवर्त पुराण, स्कन्ध पुराण, शिव पुराण, पद्म पुराण आदिमा यिनको जन्म, स्वरूप, महत्ता, आयुध एवं उपासना पद्धतिको बारेमा चर्चा गरिएको छ। धेरै पाश्चात्य विद्वानहरू गणेशलाई अनार्यहरूको देवता र पछि आएर मात्र हिन्दू धर्ममा समावेश गरिएको हो भन्ने धारणा राख्छन्। ३ गणेशलाई सूर्य देवताको रूपमा पनि पूजा गरिन्छ। कृकका अनुसार गणेश द्रविडहरूका सूर्य देवता हुन् र तिनका वाहन

मुसा रातको प्रतिक हो। जसलाई सूर्यले विनष्ट पार्दछ। रिस्लेले पनि गणेशको वाहन मुसालाई कमसेकम ओरावन नामक एक द्रविड जातिको चिन्हको रूपमा मानेर यसको प्राचीनतातिर औल्याएका छन। ४ भण्डारकरको अनुसार गणपत्य सम्प्रदायको प्रचलन पाँचौं र आठौं शताब्दीको मध्यतिर भएको थियो। गणेशको उत्पत्ति बारे धेरै मत-मतान्तरहरू छन्। कहिले उनलाई तोड्म सम्प्रदायसित सम्बन्धित गरिएको छ भने कहिले रात्रीको देवताको रूपमा त कहिले यक्षसित पनि तुलना गरिन्छ। आनन्द कुमार स्वामीले गणेशलाई एक प्रकारको यक्ष नै मानेको छ। यस्तै गरी वासुदेव शरण अग्रवाल पनि गणेशको प्रारम्भिक मूर्तिहरू यक्षकै रूपमा बनेको मान्नु हुन्छ। ५

पुरातात्त्विक प्रमाणको आधारमा सिन्धुघाटी सभ्यताको एउटा सीलमा हात्तीको आकृति कुँदिएको पाइएको छ। ६ यस आधारबाट इ. पू. ३००० तिर नै गणेशको कल्पना गरिसकिएको मान्न सकिन्छ। यस्तै भीमभेटकाको एक प्राचीन गुफाको भित्तामा पनि यस्तै एक चित्र उत्कीर्ण गरिएको छ जसले गजानन वा गणेशको कल्पनालाई साकार तुल्याउँदछ। ७ कुषाण शासक हुविष्कको एउटा मुद्रामा धनुषवाण धारण गरेको मनुष्यको आकृति कुँदिएको छ र

त्यसमुनि गणेश अभिलेख ब्राह्मी लिपिमा लेखिएको छ । ८ श्रीतत्त्वनीधिमा गणेशको आयुधहरूको वर्णन गर्दा धनुषबाणको पनि उल्लेख भएको हुनाले र लीपिमा गणेश भनिएकोले यस आकृतिलाई गणेश नै मान्न सकिन्छ । ९ समुन्द्रगुप्तको इलाहावाद अभिलेखमा पहिलोपटक गणपति शब्दको चर्चा परेको छ । जहाँ हार्ने राजाहरूको सूचीमा 'गणपति नाग' नामका राजाको पनि चर्चा आएको छ । श्रीलंकाको मिहिनतले स्तूपको उत्खनन् गर्दा प्राप्त भएका गणहरू मध्ये केही अमरावतीबाट प्राप्त गणहरूसंग सामाञ्जस्यता राख्ने किसिमका छन् । त्यसमध्ये एउटा गणको मुख हात्तीको जस्तो छ । जसमा सुंड स्पष्ट देखिनुको साथै दाँत बाहिर निस्किएको छ । दायाँ बायाँ सेवकहरू पनि देखाइएका छन् । शिलालेखीय प्रमाणहरूबाट यो स्तुप पहिलो-दोश्रो शताब्दीताकाको मानिएको हुनाले त्यहाँ प्राप्त गणेशको मूर्तिलाई अहिलेसम्म प्राप्त सर्वप्राचीन नमुना मानेका छन् । १० यसप्रकार साहित्यिक श्रोतमा निकै प्राचीन कालदेखि नै उल्लेख भएतापनि गणेशका प्राचीन मूर्ति तथा अभिलेखिय प्रमाण त्यति धेरै नपाइएकै आधारमा गणेशलाई पछिल्लो कालको मात्र देवता भन्न मिल्दैन । जसरी अन्य देवताको प्राचीन मूर्तिहरू पाइदैनन् त्यस्तै गरी गणेशको पनि प्राचीन मूर्ति नपाइएको हुनसक्छ । त्यसैले गणेश प्राचीन कालदेखि नै प्रचलित देवता हुन् भन्न सकिन्छ ।

नेपालमा गणेश पूजाको प्रारम्भ

नेपालमा गणेश पूजाको प्रारम्भ कहिलेदेखि भयो भन्ने सन्दर्भमा देउपाटन, चांगुनारायण, यंगालटोल, हाँडिगाउँ, धोविचौर आदि ठाउँका गणेश मूर्तिहरू लिच्छविकालीन प्रारम्भिक मूर्तिहरूसंग स्वरूप मिल्ने भएको कारण प्राचीन मान्न सकिन्छ । लिच्छविकालमा बनेका उमामहेश्वर मूर्ति फलकमा गणेशलाई पनि स्थान दिएको पाइन्छ । गणेशका स्वतन्त्र मूर्तिहरू सातौँ शताब्दीमा आएपछि मात्र बन्न थालेको मानिन्छ । चांगुनारायणमा प्राप्त भएको गणेशको चारहातयुक्त सातौँ शताब्दीको लिपि अंकित मूर्तिको आधारमा यसै समयदेखि गणेशको स्वतन्त्र मूर्ति बनि पूजा समेत हुन थालेको मानिन्छ । तर काठमाडौँ जिल्ला

गागलफेदी गा.वि.स. कागेश्वर महादेव मन्दिर नजिकै केहि वर्ष अगाडि प्राप्त भएको दुई हात युक्त गणेशको स्वतन्त्र मूर्तिलाई त्यसमा अंकित लिपि तथा स्वरूपको आधारमा पाँचौँ शताब्दीको मानिएको छ । ११ पछिल्ला कालमा आएपछि टोल टोलमा नै गणेशको मूर्ति स्थापना भएको पाइन्छ । गणेशले आइपरेका विघ्न बाधाहरू हटाइदिन्छ भन्ने विश्वास अनुरूप गणेशका मूर्तिहरू स्थापना भएका हुन् ।

जसरी उपत्यकाको रक्षाको लागि हरिदत्त बर्माले चार दिशामा चार नारायणको स्थापना गरेका थिए त्यस्तै गरी संवत् २७० तिर आनन्द देवले आफ्नो राज्यकालमा भक्तपुर शहरलाई त्रिकोण भित्र यन्त्राकारमा निर्माण गरेका थिए । यसप्रकार यो देश अष्टाकार आकृतिमा देवी देवताहरूको अष्टमातृका गणले विराजमान गराई धार्मिक स्थलको रूपमा पूर्वमा ब्रह्मायणी, आग्नेय कोणमा माहेश्वरी, दक्षिणमा कौमारी र वैष्णवी, नैऋत्यकोणमा महालक्ष्मी र वीचमा त्रिकोणभित्र देवी त्रिपुरसुन्दरीलाई विराजमान गराई रक्षाको निमित्त त्रिकोणमा मुलाखु गणेश, चलाखु गणेश र वालाखु गणेशको नाममा सम्बोधन गर्न लगाई भक्तपुर शहर निर्माण गर्न लगाएका थिए । १२

यस्तै मध्यकालमा ठूला ठूला शक्तिशाली देवता स्थापना गरी मन्दिरहरू निर्माण गरेको बेलामा मन्दिरको चारै कोणमा चार गणेश स्थापना गरेको उदाहरण पाइन्छ । भक्तपुरका राजा भूपतिन्द्र मल्लले टौमढी टोलमा पाँचतले मन्दिर बनाउँदा चार दिशामा चार विनायकलाई रक्षकका रूपमा स्थापना गरेका थिए । त्यस्तैगरी राजा लक्ष्मी नरसिंह मल्लले काष्ठमण्डप बनाउँदा त्यसभित्र वीचमा गोरखनाथको मूर्ति राखि चार कुनामा चार विनायकका मूर्तिहरू राख्न लगाएका थिए । यति मात्र नभई काठमाडौँ उपत्यकाको चार दिशामा चार विनायक (सूर्य विनायक-भक्तपुर, जल विनायक-चोभार, अशोक विनायक-मरू र रक्त विनायक वा चन्द्र विनायक-चावहिल) रक्षकका रूपमा रहेका छन् । यसप्रकार प्राचीन कालदेखि प्रचलित रहेको गणेश पूजाले मध्यकालमा आएर व्यापक रूप लिएको

त्यसमुनि गणेश अभिलेख ब्राह्मी लिपिमा लेखिएको छ ।^८ श्रीतत्त्वनीधिमा गणेशको आयुधहरूको वर्णन गर्दा धनुषवाणको पनि उल्लेख भएको हुनाले र लीपिमा गणेश भनिएकोले यस आकृतिलाई गणेश नै मान्न सकिन्छ ।^९ समुन्द्रगुप्तको इलाहावाद अभिलेखमा पहिलोपटक गणपति शब्दको चर्चा परेको छ । जहाँ हार्ने राजाहरूको सूचीमा 'गणपति नाग' नामका राजाको पनि चर्चा आएको छ । श्रीलंकाको मिहिनतले स्तूपको उत्खनन गर्दा प्राप्त भएका गणहरू मध्ये केही अमरावतीबाट प्राप्त गणहरूसंग सामाञ्जस्यता राख्ने किसिमका छन् । त्यसमध्ये एउटा गणको मुख हात्तीको जस्तो छ । जसमा सुंड स्पष्ट देखिनुको साथै दाँत बाहिर निस्किएको छ । दायाँ बायाँ सेवकहरू पनि देखाइएका छन् । शिलालेखीय प्रमाणहरूबाट यो स्तुप पहिलो-दोश्रो शताब्दीताकाको मानिएको हुनाले त्यहाँ प्राप्त गणेशको मूर्तिलाई अहिलेसम्म प्राप्त सर्वप्राचीन नमुना मानेका छन् ।^{१०} यसप्रकार साहित्यिक श्रोतमा निकै प्राचीन कालदेखि नै उल्लेख भएतापनि गणेशका प्राचीन मूर्ति तथा अभिलेखिय प्रमाण त्यति धेरै नपाइएकै आधारमा गणेशलाई पछिल्लो कालको मात्र देवता भन्न मिल्दैन । जसरी अन्य देवताको प्राचीन मूर्तिहरू पाइदैनन् त्यस्तै गरी गणेशको पनि प्राचीन मूर्ति नपाइएको हुनसक्छ । त्यसैले गणेश प्राचीन कालदेखि नै प्रचलित देवता हुन् भन्न सकिन्छ ।

नेपालमा गणेश पूजाको प्रारम्भ

नेपालमा गणेश पूजाको प्रारम्भ कहिलेदेखि भयो भन्ने सन्दर्भमा देउपाटन, चांगुनारायण, यंगालटोल, हाँडिगाउँ, धोविचौर आदि ठाउँका गणेश मूर्तिहरू लिच्छविकालीन प्रारम्भिक मूर्तिहरूसंग स्वरूप मिल्ने भएको कारण प्राचीन मान्न सकिन्छ । लिच्छविकालमा बनेका उमामहेश्वर मूर्ति फलकमा गणेशलाई पनि स्थान दिएको पाइन्छ । गणेशका स्वतन्त्र मूर्तिहरू सातौँ शताब्दीमा आएपछि मात्र बन्न थालेको मानिन्छ । चांगुनारायणमा प्राप्त भएको गणेशको चारहातयुक्त सातौँ शताब्दीको लिपि अंकित मूर्तिको आधारमा यसै समयदेखि गणेशको स्वतन्त्र मूर्ति बनि पूजा समेत हुन थालेको मानिन्छ । तर काठमाडौँ जिल्ला

गागलफेदी गा.वि.स. कागेश्वर महादेव मन्दिर नजिकै केहि वर्ष अगाडि प्राप्त भएको दुई हात युक्त गणेशको स्वतन्त्र मूर्तिलाई त्यसमा अंकित लिपि तथा स्वरूपको आधारमा पाँचौँ शताब्दीको मानिएको छ ।^{११} पछिल्ला कालमा आएपछि टोल टोलमा नै गणेशको मूर्ति स्थापना भएको पाइन्छ । गणेशले आइपरेका विघ्न बाधाहरू हटाइदिन्छ, भन्ने विश्वास अनुरूप गणेशका मूर्तिहरू स्थापना भएका हुन् ।

जसरी उपत्यकाको रक्षाको लागि हरिदत्त बर्माले चार दिशामा चार नारायणको स्थापना गरेका थिए त्यस्तै गरी संवत् २७० तिर आनन्द देवले आफ्नो राज्यकालमा भक्तपुर शहरलाई त्रिकोण भित्र यन्त्राकारमा निर्माण गरेका थिए । यसप्रकार यो देश अष्टाकार आकृतिमा देवी देवताहरूको अष्टमातृका गणले विराजमान गराई धार्मिक स्थलको रूपमा पूर्वमा ब्रह्मायणी, आग्नेय कोणमा माहेश्वरी, दक्षिणमा कौमारी र वैष्णवी, नैऋत्यकोणमा महालक्ष्मी र वीचमा त्रिकोणभित्र देवी त्रिपुरसुन्दरीलाई विराजमान गराई रक्षाको निमित्त त्रिकोणमा मुलाखु गणेश, चलाखु गणेश र वालाखु गणेशको नाममा सम्बोधन गर्न लगाई भक्तपुर शहर निर्माण गर्न लगाएका थिए ।^{१२}

यस्तै मध्यकालमा ठूला ठूला शक्तिशाली देवता स्थापना गरी मन्दिरहरू निर्माण गरेको बेलामा मन्दिरको चारै कोणमा चार गणेश स्थापना गरेको उदाहरण पाइन्छ । भक्तपुरका राजा भूपतिन्द्र मल्लले टौमढी टोलमा पाँचतले मन्दिर बनाउँदा चार दिशामा चार विनायकलाई रक्षकका रूपमा स्थापना गरेका थिए । त्यस्तैगरी राजा लक्ष्मी नरसिंह मल्लले काष्ठमण्डप बनाउँदा त्यसभित्र वीचमा गोरखनाथको मूर्ति राखि चार कुनामा चार विनायकका मूर्तिहरू राख्न लगाएका थिए । यति मात्र नभइ काठमाडौँ उपत्यकाको चार दिशामा चार विनायक (सूर्य विनायक-भक्तपुर, जल विनायक-चोभार, अशोक विनायक-मरू र रक्त विनायक वा चन्द्र विनायक-चावहिल) रक्षकका रूपमा रहेका छन् । यसप्रकार प्राचीन कालदेखि प्रचलित रहेको गणेश पूजाले मध्यकालमा आएर व्यापक रूप लिएको

अवस्थित भएको कारणले यो किंवदन्तीलाई केहि पुष्टि मिल्दछ। यसै किंवदन्तीलाई आधार मान्ने हो भने उपत्यकाको उत्पत्ति सगै यस गणेशको प्राचीनतालाई लैजान सकिन्छ।

यस्तै स्थानीय किंवदन्ती अनुसार शुरूमा यो ठाउँ भोज, भत्तेर पश्चात बाँकि रहेका फोहर मैला फाल्ने ठाउँ थियो। फोहर भएको ठाउँमा भैरवका वाहन कुकुर, काग इत्यादि बस्दथे भने स्वयं भैरवकै पनि त्यहाँ बास हुन्थ्यो। जब उपत्यकाको पानी बाहिर जाने मुहानको हेरविचार गर्न गणेशलाई रक्षकको रूपमा स्थापना गरियो त्यसपछि भैरवले आफ्नो ठाउँमा बस्न आएका गणेशसंग ठाउँ माग्दा गणेशले कुमको समतलमा हात ल्याई भैरवलाई बस्ने ठाउँ दिए। यसरी गणेश तल र भैरव माथि बसेको हुनाले यस गणेशलाई 'क्वेना गणेश' भनिएको हो भन्ने कुरा स्थानीय वृद्धहरू सुनाउँछन्।

जल-विनायक मन्दिरकै सन्दर्भमा भने धेरै पछि आएर मात्र उल्लेख भएको पाइन्छ। बंशावली अनुसार उत्पत्ति भएका यस गणेशको स्थलमा शुरूमा केहि न केहि रूपमा मन्दिरको अंश भने थियो होला भनि अनुमान गर्न सकिन्छ। यहाँ कहिलेदेखि मन्दिर बन्यो भन्ने सन्दर्भमा धेरै वर्षपछि त्यस ठाउँमा भक्तजनहरूलाई श्री गणेशको दर्शन गर्न ज्यादै अष्टेरो परि स्पष्टसंग नदेखिएको हुनाले राजा श्री निवास मल्लले त्यस ठाउँलाई फराकिलो गरी ने. सं. ७८७ वैशाख शुक्ल पक्षको दिनमा ठूलो मन्दिर बनाउन लगाई प्राण प्रतिष्ठा कर्म गरी गजुर समेत चढाइ नित्य पूजाको निमित्त गुठीहरू राखिदिएका थिए। त्यस्तै पछि सो मन्दिर जीर्ण भएपछि राजा राज्य प्रकाश मल्लले अधिको मन्दिर भत्काई अति राम्रो मन्दिर बनाई ने. सं. ८७१ मा सुनको गजुर समेत चढाइ दिए। पछि वि. सं. १९७४ सालमा देव शम्शेर जङ्ग बहादुर राणाबाट चौघेरा सत्तल बनाई अति रमणीय स्थान बनाई दिएका हुन्। यो मन्दिर वि. सं. १९९० सालको भूकम्पमा समेत केही भएन। १५ भन्ने उल्लेख परेको छ। यिनै आधारबाट जल-विनायकको उत्पत्ति प्राचीन कालमै भएको भएतापनि यो मन्दिर सत्रौं-अठारौं शताब्दीमा मात्र बनेको कुरा मन्दिरको वास्तुकलाबाट अनुमान गर्न

सकिन्छ।

तर महेन्द्र स्मृति ग्रन्थमा प्रकाशित महेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवको पालाको एउटा अभिलेखमा 'श्री राजा शिव सिंह मल्ल एवं हरिहर सिंह देवका संयुक्त शासन कालमा ने. सं. ७२३ (वि. सं. १६५९) मार्ग शीर्ष पञ्चमी श्रवण नक्षत्र व्याघातयोग सोमवारका दिन थकाली भाय्या भुकुनमयि पुत्र उदय, पुरण, किरण इत्यादि अन्य गोष्ठी समूह समेत मिलि भक्तिपूर्वक श्री जल-विनायकका मन्दिर प्रतिष्ठित गरेकोमा ....' भन्ने उल्लेख परेबाट यस मन्दिरको ऐतिहासिकतालाई अझ अगाडी लैजान सकिन्छ।

पूजा आजा तथा जात्राहरू

यस मन्दिरमा गरिने पूजा आजा तथा जात्राहरू सम्बन्धी जानकारी मन्दिरकै पूजारी, छ पाला तथा पौवालीहरूबाट प्राप्त भएको छ। जुन यस प्रकार छन् - यहाँ गरिने पूजा दुई प्रकारका छन्। नित्य पूजा र विशेष पर्वहरूमा गरिने पूजा वेग्ला वेग्लै छन्। नित्य पूजा गर्दा वैदिक विधि तथा तान्त्रिक विधिबाट पूजा गरिन्छ। खास गरी नेपालमा तान्त्रिक विधिद्वारा पूजा गर्ने परम्परा शंकराचार्यको आगमन पश्चात मात्र प्रारम्भ गरिएको हो। यस विधिलाई न्यास विधि पनि भनिन्छ। यस विधिबाट पूजा गर्दा शरीरको विभिन्न अंगहरूलाई स्पर्श गर्दै मंत्रोच्चारण गरी पूजा गरिन्छ।

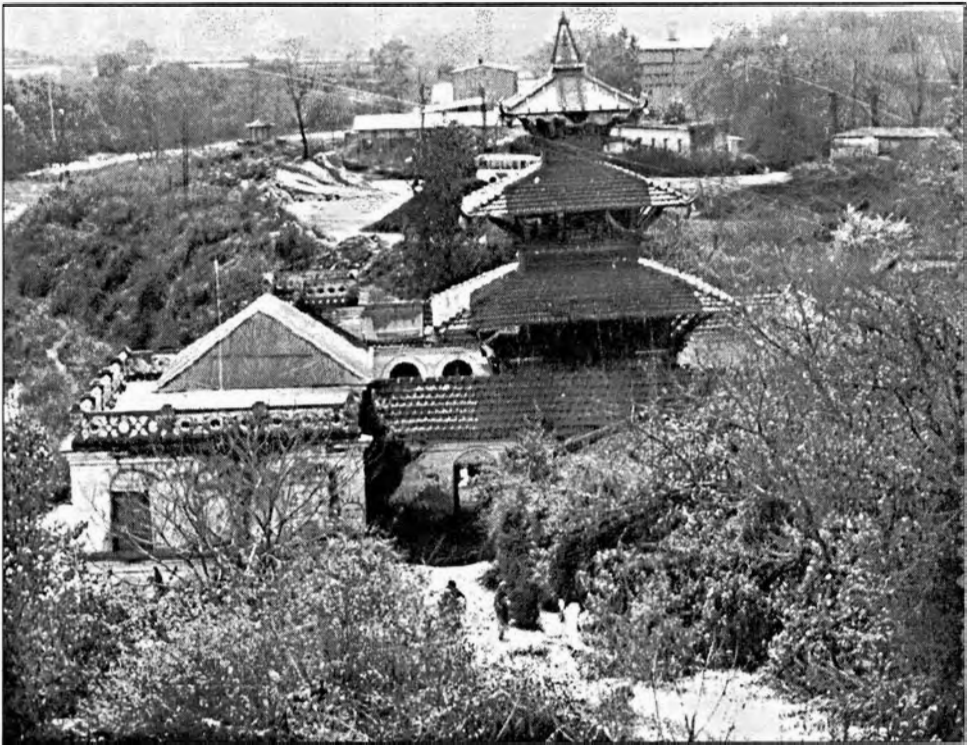
विशेष अवसरहरूमा गरिने पूजामा गणेश दर्शन वा पाउ पूजा र वर्षवन्दिनी वा गाश्रि पूजा पर्दछन्। गणेश दर्शन वा पाउ पूजा कुनैपनि श्रद्धालु भक्तजनहरूले गर्न चाहेमा गर्न सक्दछ। यो पूजा विशेष गरी रात्रीमा गरिन्छ। गणेशलाई आसन बनाई भैरव माथिबाट चढेको हुनाले गर्भगृह भित्रको देखिने प्रस्तरको प्रतिक्रमक शिला भैरवका हो र त्यसमुनि गणेश रहेको छ भन्ने विश्वास अनुरूप पाउ पूजा गर्दा तल रहेको सानो धातुको ढक्कन हटाएर यो पूजा गर्नाले मनको इच्छा पूरा हुने विश्वास पाइन्छ।

जल विनायक मन्दिरमा गरिने विशेष पूजाहरूमा वर्ष-वन्दिनी वा गाश्रि पूजा मुख्य पर्दछ। ज्येष्ठ शुक्ल पक्षको दिनमा गरिने यस पूजामा गणेशको पूजाको साथसाथै मन्दिर प्राङ्गणमा चण्डिपाठ, होम, गणेश सहश्रनाम पूजा गरिन्छ।

चोभार जल-विनायक मन्दिर

चोभार जल-विनायक मन्दिरको दृष्य

यस पूजामा ७ जना ब्राह्मण, पाटी पौवा रेखदेख गर्ने पौवाली-१ जवान, च पाला-१ जवान, पूजारी-१ जवान र ३-४ जवान कामदारहरू सहभागी हुन्छन्। यस पूजामा पहिले पञ्चवली दिने गरिन्थ्यो तर हाल पञ्चवली दिने प्रथा लोप भई बोका बली दिई बोकाको टाउको होम गरिन्छ। यसै सन्दर्भमा एक आख्यान अनुसार एकपटक गणेशले चारखुट्टे प्राणी बलि दिंदा त यति धेरै रगत आउँछ भने आठखुट्टेको कति धेरै आउंदो होला भनि आठ खुट्टे प्राणीको बली खाने इच्छा गरेछन्। यो कुरा थाहा पाइ एकजना धूर्त व्यक्तिले आठ खुट्टे प्राणी गंगटोलाई बाँधि होस्ते हैस्ते गर्दै बलि दिन ल्याएछ। आठ खुट्टे प्राणीको बली खान खुशी भएका गणेशको अगाडि ल्याई गंगटो बली दिंदा एक थोपा पनि र गत आएन। यसै समयदेखि आठखुट्टे प्राणी सहितको पञ्चवली दिने चलन चलेकोमा आजकल बोकाको मात्र बली चढाई होम गर्ने गरिन्छ भनि स्थानीय एक व्यक्ति दामोदर धिताल बताउनु हुन्छ।

यसबाहेक भक्तजनहरूबाट दैनिक पूजा, भाकल पूजा गर्ने चलन छ। भाकल पूजा गर्दा विशेषगरी लड्डु चढाउने गरिन्छ। त्यस्तै गरी स्थानीय नेवार समुदायका वासिन्दाहरू बाजागाजा सिक्नु अघि यस गणेशको नाममा "किस्लि" (एक प्रकारको भाकल) उठाउने गर्दछन्। राजपरिवारबाट पनि यस गणेशको पूजा गर्ने चलन छ। यसै अनुरूप वैशाख शुक्ल अष्टमीको दिनमा श्री ५ महाराजाधिराजबाट पूजा आराधना गरिबक्सन्छ।

गणेश जात्रा र गुठियार "क्वेना स्व" को भूमिका

जल-विनायक मन्दिरका गुठियारलाई 'क्वेना स्व' भनिन्छ। यिनिहरू पाटन नः टोलका ज्यापू समुदाय भित्रका हुन्छन्। आफ्नो गुठिभित्र जेठो आठ जना पुरूष लाई थकाली 'क्वेना स्व' बनाइन्छ। यिनै क्वेना स्व हरूले मन्दिरको जात्रा आदिको बन्दोबस्त गर्नु पर्दछ। कार्तिक महिनाको तृतियाको दिनदेखि शुरू हुने यस गणेश जात्रामा तृतियाको दिन एउटा राँगो काटिन्छ र सो राँगोको टाउको भोली पल्ट भिसमिसे विहानै कसैले नदेख्ने गरी छोपेर पाटन नः टोल स्थित क्वेना गणेश मन्दिर (दैनिक पूजा गर्न चोभारसम्म जान ज्यादै टाढा हुने भएकोले नःटोलमा पनि एउटा मन्दिर बनाएको छ) मा

लगिन्छ र त्यस मन्दिरमा मुख्य गणेशको मूर्ति स्थापना गरिएको ठाउँबाट उक्त मूर्ति भिकि राँगोको टाउको त्यहाँ स्थापना गरी गणेशको मूर्तिलाई खटमा राखी चोभार लगिन्छ। यस दिन चोभार भर ठूलोजात्रा मनाई छोरी चेली, आफन्त डाकी भोज खुवाइन्छ। भोलीपल्ट पूर्णिमाको दिन कसाई बाजासहित उक्त गणेशको मूर्तिलाई पाटन फर्काइन्छ। यसदिन पाटन नःटोलमा जात्रा हुन्छ र यहाँ राखिएको राँगोको टाउकोको 'सिकाभु' (ज्येष्ठता क्रम अनुसार विभिन्न हिस्सा सगुन स्वरूप खाने) गर्दछ। यति हुँदा हुँदै पनि श्री ३ चन्द्रशम्शेरको समयदेखि मन्दिरका पूजारी र च पालाले नै सबै गुठी तथा जात्रा पर्वहरू चलाउन पाउँ भनि दिएको विन्तिपत्रमा स्वीकृति प्राप्त भए पश्चात क्वेना स्व ले कुनै गुठिहरू चलाउन नपर्ने भयो। हाल आएर क्वेना स्व को भूमिका वर्षमा ५ पटक भोज खानुमा नै सीमित रहेको छ।

पाद टिप्पणी

१. हरिराम जोशी- हिन्दू देवी देवता, सूचना विभाग २०४० पृष्ठ ११-१२
२. आचार्य बलदेव उपाध्याय- 'पुराण विमर्श' द्वितिय संस्करण, पृष्ठ ४८१-४८५
३. Alice Getty- Ganesa: A monographe an tue Elephant faced god, 2nd edition, PP-1-10.
४. हरिराम जोशी- पूर्ववत् पृष्ठ ८
५. पशुपति कुमार द्विवेदी- सबैका साभ्ना देवता गणेश, गोरखापत्र शनिवार जेष्ठ ५ गते २०४२
६. गिरिश भण्डारी - 'रोम मे भी गणेश पूजनकी परम्परा' हिन्दुस्तान रविवासरीय, नई दिल्ली १९ सितम्बर १९९३
७. ऐजन - ऐजन
८. डिस.सि. सरकार - सेलेक्टेड इन्सक्रिप्सन्स, पृष्ठ १६१
९. गोविन्द टण्डन - काठमाडौं अधित्यकाका गणेश मूर्तिहरू, पृष्ठ १०
१०. Alice Getty - foot note no. 3
११. मोहन प्रसाद खनाल - नेपाली कला पृष्ठ २४१
१२. लीलाभक्त मुनकर्मि - मध्यकालिन नेपाल, रत्नपुस्तक भण्डार, पृष्ठ २
१३. योगी नरहरी नाथ - देवमाला वंशावली, पृष्ठ ७७
१४. जल विनायक मन्दिरका पूजारी धुवनारायण कर्माचार्यसंगको अन्तर्वाताबाट।
१५. योगी नरहरी नाथ - पूर्ववत्, पृष्ठ ७८